

Ф.Г.Турченко*

**П.СКОРОПАДСЬКИЙ І М.МІХНОВСЬКИЙ 1918 р.:
ДВІ МОДЕЛІ ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА**

У статті робиться порівняльний аналіз поглядів П.Скоропадського і М.Міхновського на питання національно-державного будівництва в Україні 1918 р. Аналізується складна суспільно-політична ситуація, у контексті якої М.Міхновський і його прихильники прагнули змінити політичний курс гетьманського уряду, надати йому чіткої національної спрямованості.

Одним із найважливіших завдань історіографії Української Держави 1918 р. є оцінка тієї моделі національно-державного будівництва, на яку орієнтувався П.Скоропадський. Вивчення цієї багатопланової проблеми продовжується багато десятиліть, але говорити про конкретні результати, які були б сприйняті дослідницьким загалом, ще рано. На наш погляд, результативність аналізу значно підсилило б розширення поля дослідницьких інтересів за рахунок порівняльного аналізу поглядів П.Скоропадського, з одного боку, та його сучасників із різних політичних таборів, з іншого. Пропонуємо почати розгляд цієї проблеми через призму політичної дискусії, яка в період підготовки гетьманського перевороту і після його здійснення відбувалася між П.Скоропадським і М.Міхновським.

В українських політичних колах про генерала П.Скоропадського стало відомо лише у липні-серпні 1917 р., коли він прилучився до українізації армії, ставши на чолі 1-го Українського корпусу, який у листопаді 1917 р. зупинив наступ на Київ збільшених військ. У жовтні 1917 р. генерал був обраний почесним військовим отаманом Вільного козацтва. Про чіткі політичні погляди П.Скоропадського на момент перевороту говорити немає підстав. Мова може йти лише про певні політичні настрої, які до того ж проявлялися в загальних рисах. Така невизначеність ставила у глухий кут навіть сучасників генерала з національного табору, які в залежності від ситуації оцінювали його то як українського патріота, то як зрадника. Усі погоджувалися, що П.Скоропадський був у соціально-економічних питаннях консерватором. Він очолював Українську народну громаду, що стала осердям сил, навколо яких формувалися противники республіканського режиму Центральної Ради, які готували переворот. Але немає жодних підстав вважати П.Скоропадського переконаним самостійником. У березні 1918 р., зважаючи на можливість стати на чолі України, його «дещо турбувала думка, що німці стоять за самостійну Україну, щоб там не було...»¹. Водночас, відносити його до прихильників відновлення Російської імперії також не можна.

Микола Міхновський – професійний адвокат, видатний діяч українського визвольного руху, теоретик національного самостійництва, автор брошури «Самостійна Україна», лідер Української народної партії, член Української Центральної Ради і Українського генерального військового комітету. Закликав до проголошення незалежності України і робив кроки на шляху до цього. На початку липня 1917 р. виявився причетним до збройного виступу українізованого полку ім. П.Полуботка з метою проголошення незалежності й у вересні був висланий із Києва на Румунський фронт, де перебував до глибокої осені 1917 р. Після повернення з фронту перебував на Полтавщині, де прилучився до організації консервативної за своїми соціально-економічними прин-

* Турченко Федір Григорович – д-р. іст. наук, професор, завідувач кафедри новітньої історії України Запорізького національного університету.

ципами і самостійницької за політичною спрямованістю Української хліборобсько-демократичної партії. 6 березня 1918 р. у Лубнах зібрався з'їзд цієї партії, який заявив, що «Селян-хліборобів не задовольняє нинішній уряд... Тільки за умови, коли селяни будуть обробляти 20–100 десятин, тільки тоді можна буде завести культурне господарство, при якому земля буде давати 100 і більше пудів із десятини»². 31 березня 1918 р. М.Міхновському виповнилося 45 років. Він був ровесником П.Скоропадського, який народився на початку травня 1873 р. і на момент проголошення гетьманом України наближався до свого 45-річчя.

Дискусія між двома цими особистостями цікава тим, що один з її учасників – М.Міхновський – був добре знаний як ветеран суспільно-політичного руху України і людина з чіткими, можна навіть сказати, викристалізованими політичними поглядами, а П.Скоропадський – новачок в історії і людина, погляди на політику якої перебували у стадії формування. Стабільність і визначеність оцінок першого можуть служити своєрідним дослідницьким маркером для аналізу позиції другого. Матеріали про цю дискусію (часто вона відбувалася заочно) історик може почерпнути з багатьох джерел, але головними є спогади П.Скоропадського, мемуарні свідчення інших учасників подій, матеріали окупаційного командування.

Слід зазначити, що безпосередні контакти між П.Скоропадським і М.Міхновським почалися уже навесні 1918 р., як тільки вони потрапили у поле зору німецьких окупаційних властей, котрі все більше переконувалися, що Центральна Рада не може забезпечити їх економічні і воєнно-стратегічні інтереси в Україні. Прізвища М.Міхновського і П.Скоропадського (поряд із прізвищами І.Луценка, Є.Чикаленка та ін.) різні німецькі служби називали як можливих кандидатів на керівні посади нової влади в Україні, котра має змінити республіканський режим Центральної Ради³.

Усі особи, наведені у німецьких джерелах, репрезентували ті верстви українського суспільства, які стояли в опозиції до Центральної Ради. П.Скоропадського і М.Міхновського можна назвати консерваторами. Є.Чикаленко більше тяжів до ліберальної течії. І.Луценко був членом Української партії соціалістів-самостійників, яка обстоювала тверду національну владу і серед соціалістичних сил вважалася «правою». Усі відкидали радикальні соціальні експерименти Центральної Ради і були зацікавлені у збереженні принципу приватної власності, зокрема, на землю. При цьому вони декларували готовність до аграрної реформи при збереженні певного максимуму землеволодіння, стояли за тверду владу.

Але бачення майбутнього України у цих діячів не у всьому збігалося. Питання, наскільки Україна буде самостійною і «українською» уявлялося кожним із претендентів на керівництво державою по-різному.

Є.Чикаленко – поміщик і меценат, визначний український громадський і політичний діяч, один з організаторів і активних членів Загальної української організації, Української демократичної партії, Української демократично-радикальної партії, Товариства українських поступовців, член УЦР від Союзу українських автономістів-федералістів. Був українським лібералом. Коли навесні 1917 р. відбувався процес реорганізації Української демократично-радикальної партії в «лівішу» Українську партію соціалістів-федералістів – він відмовився стати її членом. Є.Чикаленко у своїх політичних поглядах під впливом зовнішніх обставин еволюціонував у бік самостійності України, хоча до IV Універсалу, як і більшість представників українського політикуму, відстоював ідею федерації з демократичною, небільшовицькою Росією.

Іван Луценко – лікар, активний учасник українського визвольного руху з кінця XIX ст., один із лідерів Української народної партії (із грудня 1917 р. –

Української партії самостійників-соціалістів). Його діяльність була тісно пов'язана з Півднем України, де він користувався особливим авторитетом. Член УЦР від Одеси, член Генеральної військової ради. Був одним із організаторів проголошення наприкінці жовтня 1917 р. в Одесі влади Центральної Ради. Переконаний самостійник.

Які мотиви були вирішальними при остаточному виборі кандидатури на диктатора? Напевне, очікувана ефективність. Серед усіх генерал П.Скоропадський, як людина військова, недавній фронтовик, імпував прагматичним німецьким офіцерам найбільше. Саме він мав найбільше шансів стати на чолі України, хоча прагнення до цього проявляли й усі решта. Саме зі П.С.Скоропадським німці вели напряду переговори про майбутнє України.

Трапилося так, що з ветеранів українського національного руху стійкі контакти із П.Скоропадським мав лише М.Міхновський. Про М.Міхновського генерал П.Скоропадський уперше дізнався в Меджибожі, куди наприкінці липня 1917 р. був переведений його корпус. До нього на прийом прийшли офіцери Богданівського українізованого полку В.Павелко і Г.Лук'янов. П.Скоропадський називає їх помічниками М.Міхновського. Вони боготворили свого шефа і називали його майбутнім українським Бісмарком⁴. Генералу це запам'яталося. Пізніше, навесні 1918 р. в Києві, де П.Скоропадський став шукати прибічників, він згадав про М.Міхновського і почав збирати про нього інформацію. Оточення генерала, у тому числі й земляки М.Міхновського, характеризували його негативно, говорили, що «этот человек страшно неуживчивый, обладающий громадным самомнением, желающий во что бы то ни стало играть роль, фактически не обладая для этого соответствующими качествами»⁵.

Особисто П.Скоропадський познайомився з М.Міхновським, коли генерал готував переворот, а М.Міхновський був одним із лідерів Української демократично-хліборобської партії, яка також була незадоволена Центральною Радою і готувала проти неї протестні акції. Як свідчить П.Скоропадський, тоді між ними відбулася відверта розмова. М.Міхновський справив на нього приємне враження. Описуючи зустріч, на це він указав двічі, причому другий раз із певним роздратуванням на адресу необ'єктивних інформаторів: «Повторяю, я в Михновском ничего скверного не видел и не мог понять, почему к нему относятся так отрицательно». Значною мірою, така оцінка генералом М.Міхновського була пов'язана з його позитивним ставленням до соціально-економічної платформи УДХП: «В социальном ... отношении и он, и его партия всегда были мне по душе. Эта партия ... демократична, никаких социалистических крайностей в ней нет, собственность признаёт, вместе с тем проникнута не теоретическими лозунгами, а стремится приступить к делу». Генерал згадав, що УДХП відіграла завдяки своїй згуртованості велику роль у справі ліквідації Ради. Вона перша завдала їй серйозного удару⁶. Водночас, генерал виявився незадоволеним тим, як М.Міхновський оцінює національне питання, його, як пише П.Скоропадський, «крайне шовинистического украинского направления, которое всё ему портило»⁷.

Читаючи мемуари П.Скоропадського, важливо враховувати не лише те, що він згадує, але й те, про що замовчує, хоча, без сумніву, пам'ятає. Генерал, зокрема, не пише, що у хліборобів-демократів був власний політичний проект, який істотно відрізнявся від намірів П.Скоропадського і його найближчого оточення. Про цей проект генерал, без сумніву, знав, бо про нього було добре відомо в політичних колах Києва. Він істотно відрізнявся від плану генерала. Якщо П.Скоропадський орієнтувався на ліквідацію Центральної Ради, то М.Міхновський – на її радикальну реорганізацію з участю УДХП. Така реорганізація обіцяла забезпечити продовження державотворчої традиції в Україні і зберегти її національний характер. Напевне, цей проект обговорювався на зустрічі П.Скоропадського з М.Міхновським.

Для реалізації цього проекту, за переконанням М.Міхновського, партія вже мала необхідний потенціал. Після приходу німців УДХП швидко посилювала свій вплив у суспільстві. Постать М.Міхновського була у цій партії однією з головних. Він був обраний секретарем київського губернського осередку. Якщо до революції з особою М.Міхновського ототожнювалася діяльність УНП, то тепер він значною мірою визначав політичний курс УДХП. Д.Донцов, повернувшись у березні 1918 р. з еміграції та ставши членом УДХП, називав її «партією консервативною, а крім того, ворожою до соціалізму і політики ЦР. Її самостійницький характер забезпечувала особа М.Міхновського, якого «Самостійна Україна» на мене, ще молодого студента, зробила не затертий вплив»⁸. Саме УДХП першою виступила проти курсу Центральної Ради, але її дії стали частиною ширшої кампанії, частково скоординованої, частково стихійної, у якій брали участь різні, а подекуди й протилежні за характером політичні сили.

З'їзд УДХП, який зібрався 6 березня 1918 р. в Лубнах, вислав до Києва делегацію з 205 чол. на чолі з С.Шеметом, які мали викласти Раді свої вимоги: покінути із соціалістичними експериментами, поділитися владою з хліборобами-демократами⁹. П.Мірчук у своєму біографічному нарисі стверджує, що ініціатором делегування хліборобів-демократів до Ради був М.Міхновський¹⁰.

Це було не перше подібне звернення хліборобів-демократів до Центральної Ради. Ще влітку 1917 р., коли партія перебувала у зародковій стадії свого формування, її полтавські представники звернулися до М.Грушевського і В.Винниченка з проханням включити до Ради членів цієї партії. Тоді соціалістичні керівники УЦР відхилили пропозицію¹¹. Тепер, після досвіду більшовицької окупації, центральний провід УДХП сподівався на більшу гнучкість соціалістів. Але ці сподівання не виправдалися. Рада відмовилася від співпраці з хліборобами-демократами і цього разу. Відмова надала рішучості членам партії, які продовжували посилювати тиск на Раду: на 27 квітня 1918 р. було вирішено скликати в Києві з'їзд хліборобських організацій.

П.Скоропадський намагався переконати М.Міхновського у необхідності спільних дій УДХП і «Союза земельных собственников». Особливо посилювалося це бажання після появи в Києві у березні 1918 р. селянської депутації УДХП. «Я понял, что именно в этом классе народа заложены здоровые гражданские начинания»¹², – зробив висновок П.Скоропадський. У своїх «Спогадах» він пише про декілька зустрічей із М.Міхновським, С.Шеметом та іншими лідерами УДХП із метою залучити їх до спільних дій проти Центральної Ради¹³. Але, виявилось, така співпраця для М.Міхновського та його однодумців була неможливою. За переконанням членів УДХП «Союзы земельных собственников» стояли на позиціях відновлення «єдиної і неділимої» Росії та не сприймали ідею суверенітету України. М.Міхновський був переконаний, що «земельные собственники» добивалися не лише знищення Центральної Ради, але й української державності взагалі. Що ж стосується УДХП, то ця партія прагнула лише зміни політичного курсу і реорганізації Центральної Ради, а не її ліквідації. Важко сказати, до чого схилився тоді П.Скоропадський. Про свою позицію гетьман уже в еміграції писав, що «партия хлеборобов-демократов была... чрезвычайно полезная партия, которую нужно было поддерживать»¹⁴. Водночас, він зауважував, що мусив у той же час рахуватися з далеко сильнішим «Союзом».

Критикуючи соціалістичну Центральну Раду, М.Міхновський не підтримував ідею знищення республіканського ладу і встановлення правоконсервативного режиму з опорою на «Союзы земельных собственников». Довідавшись про підготовку перевороту, він звернувся до соціалістів-самостійників із пропозицією виробити спільні вимоги до лідерів УПСР з метою провести реконструкцію уряду і таким чином ліквідувати кризу. Зокрема, передбачалося розпустити Центральну Раду і передати владу спеціальному комітетові з 30 осіб, в якому

соціалістів повинно бути не більше 20%, скасувати закон про соціалізацію землі, скласти новий кабінет і вибрати диктатора, а через 6 місяців обрати парламент, якому передати владу. М.Міхновський у розмові з Є.Чикаленком сказав, що соціалісти-революціонери були не проти такої реконструкції, «але ніяк не могли помиритися на особі диктатора, тим паче, що вони ніяк не вірили в те, що їх німці скинуть...»¹⁵.

Як тільки ця ідея зазнала краху, М.Міхновський змушений був знову звернути увагу на особу П.Скоропадського і піти з ним на контакти.

Коли делегати УДХП прибули 27 квітня 1918 р. до Києва на свій партійний форум, то виявилось, що там на днях буде також проведено з'їзд «Союзов земельных собственников», причому члени Української народної громади – напівлегальної організації, яка готувала переворот П.Скоропадського, братимуть участь у його роботі. У таких умовах лідери УХДП, у тому числі й М.Міхновський, вирішили провести 29 квітня свій окремий з'їзд, на якому сподівалися досягти компромісу з Центральною Радою, добившись істотної корекції її політичного курсу. Але німецьке командування заборонило проведення цього з'їзду, заявивши, що керівника держави повинен обирати «весь народ», тобто і члени «Союзов земельных собственников»¹⁶.

У своїй статті про М.Міхновського В.Андрієвський згадує про подію, що відбулася напередодні з'їзду «Союзов». Про неї йому розповів В.Шемет. Суть її полягала в тому, що пізно увечері 28 квітня до київського помешкання Шеметів, де у той час жив М.Міхновський, завітав генерал П.Скоропадський, майбутній гетьман. У розмові гість проінформував про подію, яка станеться 29 квітня, і попросив підтримки хліборобів-демократів або хоча б їхнього нейтралітету. В.Шемет заявив, що «проти гетьмана і гетьманства ніхто з хліборобів виступати не буде». При цьому він поставив за умову, щоб прем'єр-міністром у гетьманському уряді, який буде сформований після перевороту, був призначений М.Міхновський. Як пише В.Андрієвський, «майбутній гетьман дав на те своє слово»¹⁷.

Хлібороби-демократи проти обрання П.Скоропадського гетьманом справді не виступали, а серед 6 тис. делегатів з'їзду землевласників, на якому відбулося це обрання, були як приватні особи і деякі члени УДХП. Але, напевне, підстав для оптимізму в М.Міхновського після з'їзду й обрання П.Скоропадського гетьманом було мало. М.Єремійів, який за три тижні до гетьманського перевороту вийшов у відставку з посади секретаря Української Центральної Ради, описав у своїх спогадах зустріч із М.Міхновським, що відбулася саме 29 квітня:

«– Ну що, догулялись? – сухо запитав він мене...

– Догулялися, та не всі, – відповів я. – Тепер це для вас широке поле діяльності.

– Помиляєтеся, – відповів він ще з більшим сумом, – такі речі мені не до смаку і я повертаюся до Харкова до свого адвокатського кабінету»¹⁸.

Хоча М.Міхновський і не залишив Києва (на короткий час він виїхав до рідної Турівки), слова про намір повернутися до адвокатської практики у Харкові та залишити політику свідчать про глибину його відчаю, викликаного гетьманським переворотом і крахом спроб реформувати Центральну Раду.

Але, очевидно, М.Міхновський, як і його однодумці, швидко опанував себе. Наступного дня, 30 квітня 1918 р., хлібороби-демократи нарешті зібралися на своє окреме засідання. Було вирішено звернутися до гетьмана з листом, в якому сформулювати своє бачення складу і завдань уряду: «...Незалежна, вільна народня українська держава; ...Буде скликано повноправну, вибрану усім народом Українську Державну Раду; ... Після скликання Державної Ради нічого без згоди Ради робитися не буде; ...Аби великі маєтки на законній підставі були у власність між хліборобами; ...В українському уряді більшість постів повинно належати тим діячам, які тривалою працею показали відданість українській на-

ціональній ідеї..., у ньому не повинно бути людей, які тяжіють до Росії, чи Польщі». Ознайомившись із листом, гетьман надіслав хліборобам-демократам відповідь, яка закінчувалася словами: «Думки, висловлені в заяві вашій, взагалі й мої думки»¹⁹. Однак нічим конкретним ця відповідь не була підкріплена. Зокрема не була прокоментована пропозиція хліборобів-демократів призначити М.Міхновського головою Ради Міністрів.

Після перевороту, який для керівників Центральної Ради виявився несподіваним, постать М.Міхновського як можливого керівника уряду і гаранта українського характеру його політики стала всерйоз розглядатися навіть у соціалістичних колах. Є.Чикаленко у бесіді із М.Міхновським (щоденниковий запис від 6 червня 1918 р.) відтворив свою розмову з В.Винниченком: «... Після перевороту 29 квітня той самий Винниченко говорив у моїй хаті...: шукайте Міхновського, привезіть його швидше, кажуть, він у добрих відносинах зі Скоропадським, нехай М.Міхновський стає до влади, бо він хоч національну нашу державу збереже, а за соціальний бік ми з ним потім боротимемося»²⁰.

Саме так і діяв М.Міхновський. Як зазначає В.Андрієвський, посиляючись на інформацію з листа до нього А.Лівицького, М.Міхновський після перевороту був на аудієнції у П.Скоропадського. Однак змінилася ситуація, політичні пріоритети були визначені і ставлення П.Скоропадського до М.Міхновського стало іншим: замість посади голови кабінету чи ключового міністра той запропонував йому третьорозрядну роль особистого радника – «бунчужного товариша». А цього часу гетьманські представники вели інтенсивні переговори про участь в уряді українських есдеків і есерів. Виявляється, гетьман був готовий співпрацювати із радикальними соціалістами. Що ж стосується М.Міхновського, то він не відповідав оточенню П.Скоропадського саме за його послідовно самостійницькі позиції²¹.

Про цю розмову з М.Міхновським П.Скоропадський у своїх «Спогадах» не згадує, хоча зазначає, що крім уже згаданої ним першої зустрічі, він ще «бачився декілька разів з Міхновським, Шеметом...»²². Коли саме відбувалися ці зустрічі він не пише, хоча за змістом можна зробити висновок, що одна з них цілком могла припасти на дні, коли формувався гетьманський кабінет. Але на сторінках «Спогадів», де описуються перші дні гетьманства, коли велися інтенсивні переговори з різними політичними діячами щодо складу майбутнього кабінету, зазначається, що, крім інших кандидатів до уряду, «йшла мова ще про Міхновського і Липинського, але обох не було тоді в Києві»²³.

На момент проголошення гетьманату М.Міхновського справді не було в Києві. С.Шемет пише, що на той час «він саме перебував в ріднім селі на Прилуччині, прикований до ліжка тяжким приступом ревматизму». Однак, за інформацією того самого С.Шемета, негайно після перевороту його, ще хворого, було доставлено друзями до Києва автомобілем²⁴.

Із огляду на сказане наведений П.Скоропадським аргумент нам не здається переконливим. М.Міхновського навіть не слід було шукати, бо він сам поривався до центру подій, до Києва. Цілком можливо, що справа не в тому, що П.Скоропадський щось забув чи неточно описав. Напевне, він просто не став описувати зустріч, спомини про яку викликали у нього неприємні асоціації.

Зустріч із М.Міхновським справді мала місце. Про це свідчать декілька різних джерел. Так, Є.Чикаленко у своєму щоденнику пише, що ця зустріч готувалася, і підтверджує, що на ній мала йти мова про склад нового кабінету і провідне місце у ньому М.Міхновського: «...Був у мене В.Липинський і казав, що гетьман закликає... до себе Міхновського, певне, доручить йому скласти кабінет. Міжпартійна організація СУП, т. є. Союз українських партій, вже склала список міністрів, який має подати гетьманові Міхновський»²⁵. Про зустріч писав і С.Шемет. П.Скоропадський, пише він, на ній досить довго умовляв М.Міхновського погодитися не на роль голови уряду чи провідного міністра, а на посаду

«бунчужного товариша». М.Міхновський був відверто розчарований, але перш, ніж відмовитися, попросив час для обдумування і радився з цього приводу із товаришами, зокрема із С.Шементом²⁶. П.Скоропадський, напевне, свідомо упустив факт, який не вписувався у концепцію його «Спогадів».

Про візит М.Міхновського до П.Скоропадського як про факт, свідком якого був він, писав у своїх спогадах Д.Дорошенко. Перебуваючи у гетьманському будинку в перші дні формування кабінету, він зустрів там і М.Міхновського. «Йому, – пише Д.Дорошенко, – було запропоновано посаду (забув, як вона точно називалася), яка мала характер вищого урядовця для особливо важливих доручень при особі гетьмана, але він не хотів її брати. Мене це дуже здивувало, бо хоч посада й не носила гучного титулу, але була значна і впливова, бо давала постійний безпосередній доступ до гетьмана, і змогу інформувати його про все, що діялося в краю помімо офіціальних звітів і повідомлень, мала вплив на всякі призначення та іменування»²⁷.

Про спробу П.Скоропадського залучити М.Міхновського до роботи в гетьманському кабінеті писав і Є.Чикаленко, посилаючись на свою розмову з М.Синицьким, який разом із О.Лотоцьким був на прийомі у гетьмана. П.Скоропадський нарікав, що українці не хочуть іти допомагати йому будувати державу, говорив, що він витворив для Міхновського у себе посаду, рівну міністерській, але той одмовився²⁸. Д.Дорошенко пояснював цю позицію М.Міхновського його особистою амбіцією, яка «не дозволяла йому брати посаду, нижче міністерської»²⁹.

Можливо, в оцінці Д.Дорошенка є частина істини, хоча рішення М.Міхновського не було суто особистим: свою позицію він узгодив з учасниками зборів Союзу українських партій, які вирішили, що М.Міхновському не слід погоджуватися на запропоновану посаду, бо вона цілком залежить від гетьмана, який у будь-який момент може звільнити його і, таким чином, «не зробивши нічого для України, осоромить себе на віки, бо йому поставиться в вину те, що він пішов на послуги у той час, коли уряд гетьманський вів обрусительську політику». Сам М.Міхновський так прокоментував відмову: «...Я зовсім не хочу грати роль вишибайла при гетьманові... Я людина громадська і хочу разом з іншими українцями працювати в українському уряді»³⁰. Він вірив, що український кабінет буде створений і його позиція буде цьому сприяти.

Пізніше, коли стало зрозуміло, що сподіватися на зміну складу кабінету найближчим часом не доводиться, у середовищі українських політиків відмова М.Міхновського співпрацювати із П.Скоропадським стала оцінюватися як помилка. Є.Чикаленко 31 серпня 1918 р. записав у своєму «Щоденнику»: «Тепер і Шемет визнає, що то була помилка, а тоді, коли я умовляв Міхновського не одмовлятися від цієї посади, то Шемет не підтримував мене, а згоджувався із Міхновським, який казав, що він не хоче йти на послуги до гетьмана, щоб українське громадянство не обурилося на нього»³¹.

Разом із М.Міхновським відмовилася співпрацювати із гетьманським режимом і його партія, ставши в опозицію, але не залишаючи надій на еволюцію гетьманського режиму, прагнучи всіма легальними способами прискорити її³². До легальної опозиції стали і деякі інші національні партії та організації, зокрема самостійники-соціалісти, соціалісти-федералісти, Українська трудова партія. Вони створили Український національно-державний союз (УНДС), метою якого була «активна участь у державному будівництві». У середині травня 1918 р. за участю М.Міхновського союз відреагував і направив до гетьмана меморандум, у якому звинуватив кадетів і октябристів, які склали кабінет П.Скоропадського, в антинаціональній політиці: «Добрий державний лад може завести тільки національний діловий кабінет, складений у більшості з відомих українських діячів, взагалі з осіб української орієнтації, які б мали повне довір'я широких українських мас»³³.

10 червня делегація УНДС відвідала начальника німецького генштабу в Києві Гренера. Хліборобів-демократів у складі делегації представляли М.Міхновський, С.Шебет, В.Совачів. Член делегації М.Міхновський заявив на зустрічі: «Депутація визнає гетьмана главою України, але його кабінет міністрів не виправдовує надій українських партій. Слід замінити нинішній кабінет, бо він складається з ворогів українського народу...»³⁴. Однак розуміння своєї позиції делегатам у Гренера добитися не вдалося. Він заявив, що в таких умовах змінювати уряд недоцільно. «...Для самостійності України бажання Німеччини допомогти Україні значно важливіше питання про те, чи буде призначений той чи інший міністр», – зазначив Гренер. М.Міхновський спробував перевести дискусію в іншу площину: «...Ми розуміємо самостійність України інакше, ніж німецький уряд. Ми розглядаємо самостійність України з точки зору національної, а не територіальної»³⁵, – сказав він.

Питання про характер Української держави було головним у дискусії М.Міхновського зі П.Скоропадським та його оточенням. Останній сприймав Україну через призму територіального, а не національного патріотизму. Звідси його кредо, сформульоване, правда, уже після описаних подій, в еміграції: «В національному вопросу, – писав П.Скоропадський, – [я] считал, что нужно спасти этот богатейший край, выдвинул сильно украинский национализм, но не во вред русским культурным начинаниям и не воспитывая ненависти к России, а давая свободно развиваться здоровым начинаниям украинства. Возмущался теми великороссами, которые, не считаясь с жизнью, всё твердят своё старое и смотрят на Украину как на нечто, совсем не отличающееся от Тульской губернии»³⁶. У передмові до «Спогадів» П.Скоропадського Я.Пеленський писав, що до України гетьман ставився «з пошаною в сенсі територіального патріотизму (Landespatritismus), залюбки користуючись поняттями «козаки», «українські козаки»³⁷.

Принципова різниця в поглядах на характер української держави унеможливила конструктивний діалог між гетьманом і УНДС. У свою чергу невдача спроб змінити курс гетьманського уряду визначила і долю УНДС. Організація розпалася, а на її місці утворився Український національний союз (УНС), контроль над яким опинився в руках українських есерів і есдеків. Хлібороби-демократи, а з ними і М.Міхновський, не брали участі у роботі цього об'єднання, хоча інколи виступали посередниками між ним і гетьманським режимом.

М.Міхновський залишався на вістрі подій. В умовах нестабільності режиму практично постійно стояло питання про зміну кабінету. М.Міхновський твердо добивався його формування з членів українських партій. В інтерв'ю львівській газеті «Діло», опублікованому 1 липня 1918 р., він зазначив, що українці можуть і повинні увійти до складу кабінету, але за умови, що вони становитимуть у ньому більшість – 6–7 місць. І весь час М.Міхновського розглядали як одного з можливих кандидатів від українських партій до нового складу уряду.

На початку липня в київській пресі і політичних колах обговорювалося цілих п'ять списків нового кабінету, один із яких мав очолювати М.Міхновський³⁸. У щоденниковому записі від 20 липня Д.Донцов, констатуючи, що «криза кабінету знову актуальна», назвав М.Міхновського серед осіб, яких у колах українського політикуму вважають претендентами на міністерські портфелі³⁹. Здається, що М.Міхновський був не проти. 27 липня відбулася нарада керівництва УДХП із представниками катеринославської, харківської та київської організацій партії, на якій мова йшла про нову аудієнцію до гетьмана. Ця аудієнція відбулася 28 липня і тривала 15 хвилин, але жодних результатів не дала⁴⁰.

Між тим, політика гетьманського уряду викликала загальне невдоволення в Україні. Різко ослабли позиції окупантів. На Західному фронті перевага військ Антанти ставала очевиднішою. В Україні почалися пошуки нових політичних комбінацій, до яких були втягнуті різні політичні партії. Відчувалося, що геть-

ман готовий іти на поступки. Знову розгорнулися переговори, у центрі яких залишався М.Міхновський. Наприкінці вересня 1918 р. зафіксовані його розмови із соціалістами-самостійниками, яких М.Міхновський намовляв вийти з УНС, а також візит до гетьмана П.Скоропадського⁴¹.

Наприкінці вересня УНС узгодив список нового кабінету, прем'єром і більшістю міністрів (десяти із загальної кількості чотирнадцяти) пропонувалися члени українських партій. Передбачалося, що М.Міхновський займе посаду міністра культів⁴².

На початку жовтня делегація УНС мала розмову із гетьманом, на якій обговорювала список членів майбутнього уряду. Про деталі зустрічі розповів А.Ніковський (її учасник) Є.Чикаленку, який і описав її у своєму «Щоденнику» (запис від 6 жовтня 1918 р.). У списку, як відомо, була кандидатура М.Міхновського. Показова реакція на цю кандидатуру гетьмана: «Далі, коли дійшов до Міхновського, то сказав: «Ну, на портфель ісповіданій вже дав згоду Лотоцький»⁴³.

Одночасно хлібороби-демократи наводять мости з групою полтавського поміщика Коваленка, одного з лідерів «хлеборобов-собственников», який став схилитися до платформи УДХП. Коваленко відвідав гетьмана, який обіцяв створити «національно-український кабінет без русофілів». На засіданні керівництва УДХП з участю М.Міхновського, яке відбулося 12 жовтня, було вирішено добиватися нової «аудієнції у гетьмана і німців»⁴⁴.

14 жовтня 1918 р. генерального консула Німеччини в Києві Тіля відвідала делегація УДХП на чолі з М.Міхновським, С.Шеметом і Д.Донцовим. Делегація виклала свій погляд на питання про вихід із кризи: «Самостійна Україна на чолі з гетьманом Скоропадським, ... усунення з України груп російської орієнтації, прискорення організації національно-української добровольчої армії»⁴⁵. Результати розмови були невтішні. Д.Донцов зробив висновок: «Перед нами лишається тепер одна дорога – опозиція»⁴⁶.

Увечері 14 жовтня 1918 р. делегацію УДХП прийняв гетьман. Він запропонував членам делегації подати список її кандидатур. 16 жовтня цей список було подано. 17 жовтня 1918 р. М.Міхновський брав участь у вечірньому засіданні українських правих діячів, яке відбулося на запрошення графа Тишкевича. Збори обговорювали становище гетьманського режиму у зв'язку з поразками німецьких військ⁴⁷.

Результатом усіх цих переговорів став коаліційний кабінет, в якому більшість, як і раніше, залишалася за кадетами, але водночас включалися декілька членів Української партії соціалістів-федералістів. Хоча до складу уряду неодноразово рекомендувався і М.Міхновський, однак його кандидатура була відхилена. Неможливо сказати, хто у цьому відіграв основну роль – гетьман чи кадетська більшість уряду, яка не бажала бачити М.Міхновського у своєму середовищі.

26 жовтня, коли оновлений кабінет зібрався на перше засідання, УДХП відкрила свій черговий з'їзд. З'їзд працював під проводом М.Міхновського, С.Шемета і В.Совачова (племінника М.Міхновського). Постанови з'їзду мали суто самостійницький характер і підтверджували попередній курс партії. Зокрема УДХП черговий раз проголосила, що стоїть за незалежну самостійну українську державу з конституційним ладом. Передбачалося, що форми державного устрою «визначить сам народ на першому українському сеймі, що вийде з загального, рівного, таємного і безпосереднього голосування». Партія проголошувала, що вона виступає «проти федерації з Росією», за створення «могутньої української армії і флоту», «за автокефалію і повну незалежність» української православної церкви. Передбачався примусовий викуп поміщицьких земель, аби створити «численну, економічно сильну, дрібну та середню земельну власність»⁴⁸. Ця програма пропонувалася на розгляд новому уряду.

Важко сказати, чи сподівалися учасники з'їзду, що ця програма буде прийнята. Істотних змін у складі та політичній орієнтації гетьманського уряду не сталося. Газета «Нова рада» констатувала, що «українські діячі, які увійшли до складу кабінету, не могли розглядати на своїх засіданнях принципові питання про зміну курсу»⁴⁹. Це визначило і ставлення до нового уряду УДХП – безумовне недовір'я.

Але від спроб порозумітися із гетьманом лідери хліборобів не відмовилися. Керівництво УНС 10–11 листопада ще погоджувалося на угоду зі П.Скоропадським, поставивши за вимогу повну українізацію кабінету і визнання гетьмана президентом до скликання парламенту (сейму). Посередниками між гетьманом і УНС виступили М.Міхновський, С.Шемер та інші хлібороби-демократи⁵⁰. Однак гетьман і його оточення вже визначили свій новий курс і відмовлятися від нього не мали наміру. Коаліційний кабінет доживав останні дні. 14 листопада в умовах краху гетьманського режиму соціалісти-федералісти вийшли з уряду. Новий кабінет був складений з осіб великоросійської орієнтації. Того самого дня була опублікована грамота гетьмана, що була оцінена як остаточний розрив з українськими національними силами і його відкрита орієнтація на російську контрреволюцію. Цей новий курс був закамуюфльований закликами до створення федеративної Росії. «В цій федерації, – йшлося у грамоті, – Україні належить зайняти одне з перших місць, бо від неї йшов порядок і законність»⁵¹. Представники німецького командування ситуацію оцінювали дещо інакше. Характеризуючи політичні цілі нового уряду, вони дійшли висновку, що згадані цілі «більш-менш чітко спрямовані на возз'єднання з Великоросією, причому Україні у краху випадку залишається деяка видимість автономії»⁵².

Спроба чергового «возз'єднання» України з Росією робилася під час загальнонаціонального повстання, в умовах якого відбувалася консолідація національних сил різних політичних орієнтацій. Уночі проти 14 листопада, за день до проголошення гетьманом федерації з Росією, на таємному засіданні УНС була обрана Директорія Української Народної Республіки, яка проголосила своєю метою «відновлення республіканського ладу на Україні».

Не довіряючи соціалістам, М.Міхновський, як і УДХП у цілому, не підтримував ідею антигетьманського повстання як єдиного способу захистити суверенітет України. Коли ж повстання стало неминучим, представники УДХП виступили з ініціативою примирення сторін і створення національно-демократичного уряду при збереженні гетьманату. Трапилося це в день оголошення гетьманської грамоти про федерацію з Росією, коли до Києва на Національний конгрес, запланований на 17 листопада, з'їхалися делегати УНС. Довідавшись, що гетьманський уряд заборонив конгрес і що оголошено повстання проти гетьмана, лідери УДХП доручили М.Міхновському підготувати меморіал, з яким до представників союзного командування в Одесі поїхали С.Шемер і Є.Любарський-Письменний. Очікувалося, що союзники вплинуть на ворогуючі сторони, примусять їх примиритися. У меморіалі, надрукованому французькою мовою, зокрема, мовилося: «Ми, українські хлібороби-демократи, що у свій час допомогли гетьману зайняти його пост, сподівалися, що він вестиме українську державницьку політику. У цих надіях ми завелися. Тепер нам відомо, що проти нього готують повстання українські соціалісти. Наша партія не є соціалістичною, навпаки: соціалізму ворожа. Але ми заявляємо, що прилучимося до повстання, якщо Антанта не вплине на гетьмана в напрямі зміни його політики на українську і державницьку...»⁵³. Але місія С.Шемера не мала наслідків.

Очевидно, на позитивні результати не дуже-то розраховували й самі хлібороби. Адже одночасно до Харкова, де перебував один із найкращих корпусів української армії, на який сподівалися повстанці, – Запорізький, виїхав М.Міхновський⁵⁴. Там він увійшов у контакт із командуванням, переконуючи його не

брати участі в повстанні. Мабуть, унаслідок цього Запорізький корпус у розпал повстання виступив із пропозицією примирити повстанців із гетьманом. Принаймні, так вважає С.Шемет⁵⁵.

Поки М.Міхновський і С.Шемет були у від'їзді, у Києві УДХП пішла на останній крок: її делегація з'явилася в німецькому посольстві, щоб запропонувати своє посередництво в переговорах між гетьманом і повстанцями. Делегати висловили думку, що коли гетьман наважиться сформувати національний український кабінет, то С.Петлюра і його прибічники погодяться скласти зброю⁵⁶. Це був акт відчаю. Спроби мирного вирішення конфлікту стали неможливими: повстання наближалось до переможного завершення і Директорія не мала намірів іти на компроміс.

Таким чином, складні і суперечливі стосунки між П.Скоропадським і М.Міхновським яскраво віддзеркалюють різні політичні лінії в національно-державному будівництві, які конкурували в українському політикумі 1918 р. Спроби М.Міхновського і його прихильників не допустити ліквідації Центральної Ради і реформувати її у відповідності з потребами часу не зустріли підтримки П.Скоропадського і його оточення. Коли ж генерал прийшов до влади, М.Міхновському не вдалося вплинути на політичний курс гетьманського уряду, надати йому більш-менш чіткої національної спрямованості. Відмова уряду П.Скоропадського йти на конструктивний діалог з українськими політиками є додатковим аргументом для ідентифікації його соціально-політичної природи.

¹ *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – К.; Філадельфія, 1995. – С.23, 132.

² Нова рада. – 1918. – 11 квітня.

³ *Полонська-Василенко Н.* Історія України. – Мюнхен, 1976. – Т.ІІ. – С.489; Центральный державный архив вищих органов власти та управління України (далі – ЦДАВОВУ України). – Ф.1064. – Оп.2. – Спр.1. – Арк.174; Оп.3. – Спр.10. – Арк.167; *Солдатенко В.* Українська революція. Історичний нарис. – К., 1999. – С.516.

⁴ *Скоропадський П.* Спогади. – С.128.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

⁷ Там само.

⁸ *Донцов Д.* Рік 1918. – К., 2002. – С.6.

⁹ Нова рада. – 1917. – 13 квітня; *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. – Т.ІІ: Українська Гетьманська Держава 1918 року: 1917–1923. – К., 2002. – С.17.

¹⁰ *Мірчук П.* Микола Міхновський: Апостол української державності. – Філадельфія, 1960. – С.105.

¹¹ Див.: *Андрієвський В.* З минулого. 1917 рік на Полтавщині. – Берлін, 1925. – Ч.1. – С.64–65.

¹² *Скоропадський П.* Спогади. – С.137.

¹³ Там само.

¹⁴ Там само.

¹⁵ *Чикаленко Є.* Щоденник. – Т.ІІ. – С.51.

¹⁶ *Христюк П.* Замітки і матеріали до історії Української революції 1917–1920 рр. – Т.ІІІ. – Відень, 1921 (перевидання вид-ва Чарторийських. – Нью-Йорк, 1969). – С.142.

¹⁷ *Андрієвський В.* Микола Міхновський (Нарис суспільно-політичної біографії) // Визвольний шлях. – 1974. – №4. – С.609.

¹⁸ *Сремійв М.* За лаштунками Центральної Ради // Український історик. – 1961. – №1-4. – С.161.

¹⁹ *Шемет С.* До історії української демократичної хліборобської партії // Хліборобська Україна. – Кн.1. – Відень, 1920. – С.71; *Христюк П.* Замітки і матеріали до історії Української революції. 1917–1920 рр. – Т.ІІІ. – С.143.

²⁰ *Чикаленко Є.* Щоденник. – Т.ІІ: 1918–1919. – К., 2004. – С.53.

²¹ *Андрієвський В.* Микола Міхновський. – С.609–610.

- ²² Скоропадський П. Спогади. – С.137.
- ²³ Там само. – С.159–160.
- ²⁴ Шемет С. Микола Міхновський. – С.24.
- ²⁵ Чикаленко Є. Щоденник. – Т.ІІ. – С.32.
- ²⁶ Шемет С. Микола Міхновський. – С.24.
- ²⁷ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920). – 2-е вид. – Мюнхен, 1969. – С.253.
- ²⁸ Чикаленко Є. Щоденник. – Т.ІІ. – С.128.
- ²⁹ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. – С.253.
- ³⁰ Чикаленко Є. Щоденник. – Ч.ІІ. – С.51.
- ³¹ Там само. – Т.ІІ. – С.109.
- ³² Шемет С. Микола Міхновський (Посмертна згадка) // Хліборобська Україна. – Кн.V. – Відень, 1924–1925. – С.24.
- ³³ Нова рада. – 1918. – 14 травня.
- ³⁴ Крах германской оккупации на Украине (По материалам оккупантов). – Москва, 1936. – С.28.
- ³⁵ Там же.
- ³⁶ Скоропадський П. Спогади. – С.132.
- ³⁷ Там само. – С.14.
- ³⁸ Чикаленко Є. Щоденник. – Ч.ІІ. – С.70.
- ³⁹ Там само. – С.73.
- ⁴⁰ Там само. – С.77.
- ⁴¹ Там само. – С.99–100.
- ⁴² Там само.
- ⁴³ Там само. – С.133.
- ⁴⁴ Донцов Д. Рік 1918. – К.; Торонто, 1954. – С.105.
- ⁴⁵ Крах германской оккупации на Украине. – С.141.
- ⁴⁶ Донцов Д. Вказ. праця. – С.106.
- ⁴⁷ Там само. – С.107–108.
- ⁴⁸ Шемет С. До історії української демократично-хліборобської партії. – С.73–74.
- ⁴⁹ Нова рада. – 1918. – 16 листопада.
- ⁵⁰ Стахів Є. Україна в добі Директорії. – Т.1: Власними силами. – Торонто, 1962. – С.54.
- ⁵¹ Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції. – Т.ІІІ. – С.121–122.
- ⁵² Документы о разгроме германских оккупантов на Украине. – Б.м., 1942. – С.193.
- ⁵³ Андрієвський В. Микола Міхновський. – С.610–611.
- ⁵⁴ Шемет С. Микола Міхновський. – С.26.
- ⁵⁵ Там само.
- ⁵⁶ Крах германской оккупации на Украине (По документам оккупантов). – С.28.

The article makes a comparative analysis of P.Skoropads'kyi's and M.Mikhnovs'kyi's views on the question of national-state formation in Ukraine in 1918. The author analyses the complicated socio-political situation in context of which M.Mikhnovs'kyi and his adherents wanted to change hetman government's political course, to give it a clear national direction.